

Előszó

1. Az előszó írója általában kapcsolatban áll vagy a szerzői kollektívával, vagy a kötet munkálatainak szervezőivel, vagy legalább a témával. Engem azért lepett meg a felkérés, mert egyik vonatkozásban sincsenek aktív kapcsolataim.

Meglepetésem csak fokozódott, amikor megpillantottam a kéziratcsomag címét: *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Én ugyanis egy kissé idegenkedem a metaforikus címektől, főleg az olyanoktól, amelyek támadást rejtenek magukban.

Hogy lehet ilyen címet adni? Mit is jelenthet ez? Nyilván arról lehet szó, hogy valamilyen nyelvvel kapcsolatos akciót egyesek azon nyelvet beszélők elárulásának, mások pedig megmentésének tekintik. Ezek egymást kizáró nézetek. Valamilyen egyetértésnek csak kell lenni a vitázók között; ha más nem, hát legalább az, hogy ugyanazt a témát fontosnak tartják; kidolgozására nem sajnálják az időt; ellenfelük meggyőzésére nagy energiát fordítanak a klasszikus retorika és mindenféle egyéb eszköz igénybevételével.

A fentiekre azt lehetne mondani, hogy mindez az ő dolguk, tehát vitatkozzassanak csak egymás között. Más kiindulópontból azonban úgy látszik, hogy nagyon jelentős történeti kérdésekkel érintkezik a vita. Az egyszerűség kedvéért a második változatot fogadom el; az elsőnek elfogadása esetén ugyanis meg kellene kérdőjelezni, hogy itt és most – vagy egyáltalában – lehet-e egy nyelvvel kapcsolatos szakmai indokú vita történeti fontosságú.

2. Megpróbálom – legalább a magam számára – megkeresni a kötetben olvasható vita történeti kontextusát (annak előrebocsátásával, hogy nem vagyok én történész sem).

Az alaphelyzet az elmúlt századokból, leginkább a 19. századból maradt a magyar nyelvvel foglalkozókra. Ez pedig nem rendkívüli szituá-

ció: egy országon – Magyarországon – belül több nyelvet beszéltek a lakosok, ennek megfelelően az államszervező magyarok a 19. századi modern állam kialakításában a – végső soron – francia típusú politikai államnemzethez hasonló modellt alakították ki. (Tudjuk, hogy ez nem így indult, ezzel nem mindenki értett egyet; s azt is tudjuk, hogy ez olyan modell, amely – egyebek között – a nyelvi kisebbségek asszimilációját gyorsította.)

Az első világháború után a magyarul beszélők jelentős része más állami keretekbe került (egyáltalán nem önszántából). A megmaradt Magyarország számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy másik nemzetmodell fejezi ki a több országba került magyarul beszélők közösségének összetartozását. Ez pedig a – német fogantatású – kulturális nemzet modellje lett, amelyen belül felértékelődött a nyelv szerepe; a nyelvnek előtérbe került az a funkciója, hogy összekapcsolja a különböző államokban élő magyarokat. (A nyelvnek ebben a modellben az egységet szimbolizáló funkciója mellett fennmaradhat vagy megerősödhet a kommunikatív funkciója.)

A magyarországi intézményrendszer azonban nem volt felkészülve mindarra, ami a modellváltásból következett volna. Különböző okok miatt lassan épültek fel a magyar szempontból „utódállamokban” azok a nem politikai szervezetek, amelyekre szükség volt ebben a modellben. Az eredmény nagyon változatos lett, hisz a történelmi-társadalmi stb. összefüggések legalább négyfélék voltak.

Ennek folytán kialakult egy olyan helyzet, amelyben a magyar állami szinten nagymértékben jelen levő ideológia érzelmileg kötődött az „elszakított részek” magyarságához, de nemcsak hogy nem tett értük sokat, hanem voltaképpen elkezdte kifelejteni őket a magyar kulturális nemzet legszentebb attribútumának, a művelt magyar nyelvnek a sáncaiból.

A Romániához került országrészekben megmaradt a magyar nyelv történetével és nyelvjárásaival való magas szintű foglalkozás; a humán magyar kultúra és tudomány széles intézményrendszerének kialakítására, illetve fenntartására tettek kísérletet az ottani magyarok (túlnyomórészt saját erejükből). Sor került a román–magyar kétnyelvűség vizsgálatára is, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a – francia mintát egyre nyíltabban utánozó – román politikai nemzetállamban nagyon sok magyar anyanyelvű román állampolgár számára elkerülhetetlen az állam hivatalos nyelvének elsajátítása. Hagyományosan vizsgált téma volt a két nyelv kölcsönhatásának a vizsgálata. Azt hiszem, hogy ez a belső fejlődés voltaképpen folytatta azt a transzszilvániai modellt, amelyben az erdélyi haza mindig is különbözött a másik hazától.

Más volt a helyzet a felvidéki magyarság esetében. Itt úgy kellett volna kiépíteni egy sokszintű új intézményrendszert, hogy közben bontják a régit (például a pozsonyi magyar egyetemet). A magyar nyelv kezelése szempontjából keveset (de azért valamit) jelentett, hogy Csehszlovákia cseh részében volt a harmincas években a modern nyelvtudományi kutatások egyik világgözpontja. A Prágai Nyelvész kör nézetei sok tekintetben ma is időszerűek a nyelvhasználat – társadalmi szélességű – funkcionális elmélete révén. Egyébként Szlovákiában alakult ki a magyarral kapcsolatos legmagasabb szintű kétnyelvűség-kutatás is.

Jugoszláviában csak a második világháborút követő, a magyarok számára lassan kibontakozó föllendülés alakította ki a teljes nyelvfenntartó intézményrendszert (természetesen másféle indokolással). Hasonlóan alakult ki ebben az időben – fokozatosan – a kárpátaljai magyar világ.

3. Akik ezt a könyvet olvassák, azok számára nyilvánvaló, hogy miről is van szó. Voltaképpen a kulturális nemzet modellje azt implikálhatja, hogy az „anyaország” segítsége nélkül is kialakulhatnak olyan részleges – „külső” – nyelvi közösségek, amelyek valamilyen módon egy nagyobb, országhatárokon átívelő (nyelvi alapú) nemzetnek a részét alkotják.

Hát még ha az anyaország hivatalosan is felvállalja ezt a segítséget, amire az egész világon akad példa. Nem feltétlenül csak konzervatív vagy nacionalista rezsimek fordulhatnak gondoskodással a külföldi „nemzet-társak” felé; az ilyen magatartásnak mindenféle egyéb oka lehet.

A (nyelvi/etnikai) többség és a kisebbség közötti ellentétek ugyanis a földrajzi régió minden országában megtalálhatók a 20. században. Véleményem szerint a legfőbb ok abban rejlik, hogy az egyes nemzeti (egy nyelvi közösség körül) szerveződött államok nem tekintik magukkal azonos jogú állampolgároknak a nyelvi, illetve nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat; vagy ha mégis annak tartják őket, akkor nem tudják vagy nem akarják érvényesíteni azt az alapigazságot, hogy az elnyomottaknak az átlagnál többre van szükségük emberi jogaik egyenlő gyakorlásához, állampolgári egyenlőségükhöz. Ezt nevezik „kettős kompenzációnak” (vagy angolul *affirmative action*nek). Természetesen ezt az egyszerű igazságot nagyon sokféle formában fogalmazták meg.

4. Ha létrejönne a világnak ezen a részén a *civitas dei*, ahol az emberi jogokat respektálják, akkor szép és egyszerű volna a világ: sem a kormányok, sem az államhatárok nem árnyékolnák be a minden ember számára

egyformán világító napot. Ezt azonban nem tudnánk kivárni egyhamar. Az 1989–1992 közötti közép- és kelet-európai politikai rendszerváltás ugyanis – eltörölvén sok minden eltörlendőt a közelmúltból – elhozott egy olyan új „nemzeti” hullámot, amelynek keretében a legtöbb – új és régi – állam többsége a francia nemzetállam kevésbé fényes oldalait vette célba. Ez a fajta „nemzet” nemcsak befogadásra, hanem kordában tartásra, kirekesztésre is szolgál. Hol van már a francia forradalom hármasszója!

A magyarok mintha egyedül maradtak volna nyelvi és kulturális nemzeti modelljükkel. (Megjegyzendő egyébként, hogy a magyarországi nemzeti/etnikai kisebbség olvasható véleménye is kezd átfordulni negatívba.)

5. Ebben az összefüggésrendszerben a nyelvvel foglalkozó szakemberek több minőségükben is benne vannak. Egyesek a magyar nyelv történetének vagy/és földrajzi nyelvjárásainak kutatói; van, aki az iskolán kívüli nyelvi nevelésben és ismeretterjesztésben, s van, aki a nyelv társadalmi és – széles értelemben vett – műveltségi vonatkozásaiban szakértő; aztán olyanok is vannak, akik a nyelvhasználat irányításával, szabályozásával foglalkoznak, de olyanok is, akik csak az egyes – legtöbbször írott – szövegek szerkezetét tanulmányozzák; vannak helyesírás-szabályozók és helyesejtés-sztenderdizálók; van, aki számára a nyelv/nyelvhasználat (a magyar nyelv és használata) az ember (a magyar ember), a nemzet/nép (a magyar nemzet és magyar nép) szeretett tevékenységének kerete. Sőt a legtöbbjük a fenti problematika több részében is otthon van: ki öt éve, ki húsz éve, ki ötven éve. Aligha található azonban teljes megegyezés a vitázók között abban, hogy mi is tartozik bele a „nyelv” meghatározásába; ki is része a „magyar nemzetnek” (vagy a „magyar népnek”); s melyek volnának az „ember” elengedhetetlen attribútumai – nem csak – a 20. században és – nem csak – a világnak ezen a részén.

Legtöbbször, talán valamennyien, művelt, történeti ismeretekkel rendelkező, felelősségteljes – és csoportjuk érdekeit képviselő – *homo politicusok* is, akkor is, ha eddig egy forint/korona/lej/dinár/kuna stb. hasznuk nem volt ebből a tevékenységből; s akkor is, ha a hivatásos politikusok eddig javarészt mellőzték a szakértők véleményének kikérését.

A vitázók természetesen egyebekben is különböznek; így például abban, hogy ki él ma (illetve ki született) Magyarország határain kívül, illetve azon belül; mi a felfogása a magyarok határon kívüli szervezeteiről.

Abban, felteszem, mindenki egyetért, hogy nem volna kívánatos, ha a magyar nyelvhasználókra olyan feldolgozhatatlan nyelvi hatások zúdulnának, amelyek kreolizálnák a magyar nyelvnek más és más országban beszélt változatát. Ezenkívül is akadnak egyetértési pontok; most azonban egyetlen eltérésre próbálok rámutatni. Ez egyszerűen abban áll, hogy hol van a magyar nyelv elismert, követésre méltó változata; s akárhol legyen ez, milyen módon érhető el, hogy úgy lehessen követni az egész magyar nyelvterületen ezt a mintát, hogy ne nehezítse, hanem könnyítse a (magyar) nyelvhasználók boldogulását életüknek minél több vonatkozásában. S hány ilyen változat található: csak egy, nagyon sok vagy pedig – történetileg és nyelvészetileg indokolható – néhány változat.

Ebben eltérnek a felfogások. Miért ne térnék el? Egy központi pórázról többféleképp leváló (pluralizálódó) embercsoport esetében nagyon természetes az, hogy eltérő háttérű és különböző műveltségű szakemberek másként ítélnék meg felmerülő kérdéseket (még akkor is, hogyha egy-két – alapvető vagy mellékes – kérdésben egyezik a felfogásuk). Az volna a csodálatra méltó, hogyha nem így volna.

6. De hol van akkor az igazság? Kinek van igaza? Bizonyos szempontból nincs igazság. Egy aktivista számára nincs jobb tanács, mint József Attiláé:

*Lásd, harc az élet,
Ne tékozzold bizalmadat.*

A nyelvészeti kutatás szempontjából azonban, természetesen, más a helyzet. Léteznek olyan kutatási normák, amelyeket figyelembe kell venni a világ minden részén bizonyos típusú problémák tudományos igényű eldöntésében. Ezért is örvendetes, hogy megindult – több központban – a magyarul beszélők nyelvhasználatának empirikus kutatása. Ehhez a kutatáshoz azonban hozzátartozik egyrészt az adott nyelvre vonatkozó nyilvános kutatási hagyományok, előzmények ismerete; másrészt az elfogadott alapelvek folyamatos tudománytörténeti és kritikai revíziója is.

A jövőre irányuló kijelentések lehetnek jóslások, aggodalmak, vágyak, tervek stb. Úgy látom, hogy a jelen vitában jelen van az „önbeteljesítő jóslat” is, amikor valaki megjósolja azt, amin dolgozik, amit előmozdítani igyekeznek. Sőt idevehető az „akciókutatás” is, amelynek során az írja le a folyamatot, aki maga is része annak. (Ez persze a természettudományi

Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról

kutatás szempontjából paradoxon; a társadalmi szférában azonban erre bőven akadnak példák.)

S hogy mit hoz a jövő? Majd meglátjuk. Erre – szerintem – sokkal bonyolultabb a válasz.

7. Mit értek a bonyolultságon? Több mindent. Most mindössze egy kis hiánylistát szedtem össze: nyilván ez is hiányos lesz.

Először is elképedtem, hogy fel sem merült a kötetben a funkcionális analfabetizmus. Egy olyan országban, ahol Terestyéni Tamás kutatásai szerint minden negyedik felnőtt funkcionálisan analfabéta, vagyis kívül marad a könyv/újság és a betű világán, ez nehezen érthető. (S fel sem merült az a kérdés, hogyan áll a funkcionális analfabetizmus a kétnyelvűség körülményei között.) Bizonyos szempontból ugyanis az írás-olvasás az alapja a szólásszabadság gyakorlásának, valamint a kommunikációval kapcsolatos jogoknak. (Itt jegyzem meg, hogy ebben a kötetben a kibontakozóban levő nyelvi jogok kérdésköre még nincs jelen.)

A kötetben kétségtelenül van (de talán még nem súlyának méltóan) magyar anyanyelvi nevelés. A jövő szempontjából ugyanis ez sok mindennél fontosabb; ezt alighanem tudják a vitázók is, csak épp más – felnőtt – sapkájukat hordva, nem fért bele ez a szempont nehéztüzérségi jellegű vitacikkeikbe.

A logopédia hogyan kapcsolódik mindehhez? Hol van a határokon túl (s innen) a nyelvi kisebbségre irányuló logopédiai gondoskodás?

Félve említem, hogy mit is gondolnak a vitázók a cigányok magyar/kétnyelvű/háromnyelvű kommunikációjáról Magyarországon és a szomszédos országokban.

Azt hittem, hogy a televízió nagyobb súlyú téma az ilyen vitákban. Hiába kerestem a szövegszerkesztő és az internet kérdéseit is.

Csak elvétve található az olvasó a stílus és a műfaj szempontját. Schol sem fordul elő a „nyelvi regiszter” (amely általában kevésbé ismeretes errefelé).

Megkérdezhető lett volna az is, hogy mennyiben segíti vagy gátolja az idegen nyelvek elsajátítását a tanuló feszes/laza/semmilyen anyanyelvi normája? Ugyanezt a kérdést jó volna feltenni az idegen nyelv/második nyelv/környezetnyelv elsajátításával kapcsolatban. Mesterséges volna szembeállítani a magyar szóalaktan egyes félre nem érthető változataira fordított figyelmet az idegen nyelvek tanulására fordított figyelemmel?

Hova tartoznak ezek a kérdések? (Mint alkalmazott nyelvésznek semmi kétségem sincs afelől, hogy beletartoznak a mi feladataink közé is.)

A kötet egyik szerzője hiányolja a magyar nyelvpolitikát. Én is hiányolom, de megértem, hogy most miért nem létezik explicit formában ez a nyelvpolitika. Többek között azért, mert a fenti hiánylistában felsorolt problémákat errefelé még senkinek sem sikerült értelmesen integrálni. Az viszont kimondottan káros volna, ha valaki (egy csoport, egy hivatal) fellépne az ország vagy a magyarul beszélők nevében egy teljes nyelvpolitika elkészítésére irányuló küldetésstudattal. Nem volna érdemes a nyugodt kutatást és a hosszú távú nevelést feláldozni egy-két napos hírlapi hírekért.

Persze mindenféle akcióra, kutatásra, felmérésre, képzésre, továbbképzésre nagy szükség volna. Ehhez azonban sok pénz kell, és jó szakember pedagógusok.

8. Végül nem hagyhatom szó nélkül, hogy én kifejezetten élveztem azt a fajta vitát, ami „vívás”, amikor az ellenfél gyenge pontjait keresik, és oda szúrnak. A bevitt találatokat persze nem számoltam, a tilos helyekre irányított szúrásokat még kevésbé.

De hát miért ne lehetne „élesben” vitatkozni, mint a nyelvújítók tették, vagy Brassai, Laziczius vagy (a kötetben eltájtolt) Pais Dezső?

Nem minden korszak túri a vitát. A viták korszakában azonban sokkal érdekesebb lehet ugyanazon szakmai produktum. Hátha egy-két hasonló kötet segít megújítani a nyelvtudományban (és tiszteletre méltó szomszédságában) megkövült pózokat, rutinokat, protokolláris beidegzettségeket és az ezeknek nyomán – meg más okokból is – kialakult érdeklenséget a nyelv ügyével kapcsolatban?

Hogy ez a válogatás ehhez hozzájárul-e, vagy nem, azt mindenkinek döntse el a kötet végigolvasása után.

Győrött, 1998. március 19.

Szépe György